

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Предмет: «Юридична психологія»

ЛЕКЦІЯ 2.1

НОРМАТИВНА РЕГУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ. ДЕВІАНТНА ТА ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ

1. НОРМАТИВНА РЕГУЛЯЦІЯ ПОВЕДІНКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ

Соціальні норми - невід'ємний елемент суспільного управління, засіб орієнтації поведінки особистості (соціальної групи) у конкретних соціальних умовах і, водночас, засіб контролю з боку суспільства за їх поведінкою.

За допомогою соціальних норм здійснюється **нормативна регуляція поведінки** окремої людини чи соціальної групи (колективу).

Основними властивостями соціальної норми є її

корисність,

обов'язковість

фактична реалізація в поведінці людей.

Основними видами нормативних систем у сучасному суспільстві є:

право,

мораль,

звичаї і традиції.

ПРАВО - єдина (неальтернативна) для конкретного суспільства сукупність норм, що закріплює вже сформовані відносини, у т. ч. загальнолюдські, або визнає припустимими (обов'язковими) соціально корисні варіанти поведінки, які не мали до того масового характеру.

Для правових норм характерне:

- текстове закріплення;
- видання і скасування в офіційному, встановленому законом порядку компетентними органами держави;
- чіткий і однозначний опис варіанту поведінки або її меж;
- наявність санкцій за їх порушення;
- забезпечення дотримання силою держави.

До особливостей правових норм можна віднести наступні:

- кожна правова норма містить опис основних ознак поведінки (вчинку або діяльності індивіда/групи);
- передбачена в нормі права модель поведінки вказує на відношення держави до цієї моделі (наказує, дозволяє або забороняє);
- кожна правова норма закріплює не одну, а декілька моделей поведінки - щонайменше двох учасників взаємодії.

Мораль - альтернативна (неоднорідна) система, представлена загальноприйнятими в суспільстві нормами та нормами певних прошарків і груп населення.

Вони також закріплюють уже сформовані правила і цінності суспільства (групи), але переважно у вигляді оціночних суджень (порядно -непорядно, чесно - нечесно, справедливо - несправедливо).

Звичайі і традиції - закріплюють історично сформовані, зручні і звичні зразки поведінки, переважно правила співжиття та взаємодії людей.

У основі сили їх впливу на особу лежить **побутова і психологічна корисність** (побутові свята, обряди тощо).

Як правило, звичаїв і традицій дотримуються досить послідовно: існує мало приводів відхилитися від них, бо вони стають звичною рисою способу життя, зручні в межах даної соціальної групи не тільки більшості, але й "всім і кожному".

У цьому їх **немаловажна відмінність від інших нормативних систем.**

2. Психологічні аспекти правової поведінки

Правова поведінка - різновид людської поведінки, один з проявів суспільних відносин.

Сумлінне виконання трудових обов'язків, вступ у шлюб або його розірвання, порушення правил вуличного руху, винесення вироку, міжнародна угода - **все це види правової поведінки громадян, колективів, посадових осіб у різних сферах суспільного життя.**

Ознаки правової поведінки:

- 1) особлива соціальна значимість для життєдіяльності суспільства - до сфери дії права входить тільки така поведінка людей, яка має виключно важливе соціально-економічне, суспільно-політичне, цивільне значення (як позитивне, так і негативне), що відображається в офіційних процедурах прийняття законодавчих актів, введення їх в дію, зміни та відміни.
- 2) перебування під актуальним чи потенційним контролем свідомості і волі особистості. Навіть якщо контроль у даний момент і не здійснюється, то він неодмінно може бути здійснений, інакше говорити про правову поведінку немає сенсу;

3) чітка регламентованість - як зовнішні, так і внутрішні властивості поведінки, передбаченої правом, точно описані в законі чи інших правових джерелах та чітко обмежені.

4) підконтрольність правової поведінки державі в особі її правозастосовчих та правоохоронних органів - забезпечує правову гарантованість законослухняної поведінки і відповідальність за поведінку протиправну;

5) наявність юридичних наслідків - впливає на виникнення, зміну чи припинення правових відносин.

Диференційовані ознаки правової поведінки:

1) правомірна поведінка в цілому зміцнює суспільні відносини, протиправна - порушує і послабляє їх, розхитує соціальну; економічну, політичну системи держави;

2) правомірна поведінка мотивується, як правило, усвідомленням обов'язку, суспільної потреби або особистих інтересів. Протиправна поведінка спонукається іншими мотивами-індивідуалізмом, корисливістю, агресивними прагненнями у сфері людської взаємодії;

3) правомірна поведінка звичайно передбачена нормами, які дозволяють, протиправна - заборонюючими. Правомірна поведінка полягає в дотриманні норм і є нормативною; протиправна- антинормативна, вона порушує забороняючу чи зобов'язуючу норму.

Правосвідомість - це одна з форм суспільної свідомості, виникнення і розвиток якої детерміновані матеріальними умовами існування суспільства.

Вона відображає суспільні відносини, що регулюються або повинні бути врегульовані нормами права, і містить у собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, що характеризують ставлення людини, соціальних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним.

Ознаки правосвідомості :

- по-перше, вона є вищим рівнем відображення соціально-економічних відносин людей, виражених у законах суспільства, причому вона не тільки відображає соціальну дійсність, але й активно на неї впливає;
- по-друге, правосвідомість завжди виявляється через другу сигнальну систему, мисленеву діяльність людей, що виступає в якості механізму правосвідомості, відображаючи систему правових знань і понять, регулюючих суспільні відносини;
- по-третє, правосвідомість не може існувати без свого конкретного *носія* - особистості, груп, колективів.

Різновиди правосвідомості:

1. за рівнем усвідомлення необхідності права, глибиною проникнення в сутність права і правових явищ у суспільстві:

- 1) буденна правосвідомість - формується в процесі повсякденної життєдіяльності громадян у сфері правового регулювання (отримання інформації правового характеру із засобів масової інформації; спостереження юридичної діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб і т. ін.) і притаманна більшості членів суспільства.
- 2) професійна правосвідомість - формується в процесі спеціальної підготовки (наприклад, під час навчання в юридичному закладі) та здійснення юридичної діяльності. Особа при цьому володіє спеціалізованими й деталізованими знаннями в галузі чинного законодавства, вміннями і навичками його застосування;
- 3) наукова, теоретична правосвідомість - характерна для науковців у галузі законотворчості та правозастосування;

2. за суб'єктами (носіями) правосвідомості:

- 1) суспільна правосвідомість - сфера суспільної свідомості, що відображає значимі для права явища суспільного буття. Суть суспільної правосвідомості зводиться до правового пізнання і відображення політичних, економічних і соціальних закономірностей розвитку громадянського суспільства і держави, оформлення їх у системі чинного права і законодавства.
- 2) групова правосвідомість - виникає в окремих групах людей з певними специфічними потребами та інтересами.
- 3) індивідуальна правосвідомість - притаманна конкретній особі, формується в процесі її включення в систему суспільних зв'язків і значною мірою визначається правосвідомістю малих соціальних груп, до яких ця особа належить,

Психологічне вивчення осіб, що вчинили злочини, дозволило встановити наступні закономірності:

- правосвідомість таких осіб, як правило, значною мірою не відповідає існуючій суспільній правосвідомості, суперечить правовим нормам;
- злочинець заперечує конкретну правову норму або групу норм, що захищають суспільні відносини, на які він зазіхнув;
- злочинець приймає як правильну і справедливу правову норму, відповідно до якої він був засуджений, у її абстрактному розумінні, однак вважає вирок несправедливим (звичайно, надто суворим) стосовно себе.

3. Психологічна характеристика девіантної поведінки

Девіантна поведінка (відхильна поведінка) — поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм.

Характерними рисами соціальних відхилень є:

- 1) наявність спільних причин - об'єктивних і суб'єктивних протиріч суспільного розвитку;
- 2) однакова спрямованість відхилень, що зустрічаються в подібних групах (прошарках) населення в приблизно однакових умовах;
- 3) повторюваність і усталеність зазначених явищ у часовому і територіальному розрізах;
- 4) наявність невідповідності між вимогами єдиної для всіх громадян нормативної системи та індивідуальними потребами особистості.

Показники соціальних відхилень:

- 1) стан - абсолютна кількість актів поведінки, що відхиляється від соціальних норм, вчинених на певній території за визначений проміжок часу;
- 2) рівень - кількість таких вчинків у розрахунку на одиницю населення;
- 3) географія - характеристика соціальних відхилень у територіальному розрізі;
- 4) структура - співвідношення різновидів соціальних відхилень;
- 5) динаміка-сукупний якісний показник, що характеризує зміни стану, рівня, географії та структури соціальних відхилень.

Девіантна поведінка найчастіше супроводжується наявністю психологічних механізмів самовиправдання і захисту:

- викривлене уявлення про ситуацію (перебільшене значення одних елементів і применшене інших), що начебто робить незастосовними до даного випадку відповідні санкції.
- невиправдане звуження альтернатив поведінки до *єдино* можливого в даній ситуації варіанту;
- оцінка ситуації як фатального збігу обставин, а не результату власної активності;
- визначення себе як жертви примусу, залежності та обману інших осіб;
- переконання в формальності порушуваних заборон, "звичайності" подібних дій, через що вони розцінюються як припустимі, особливо у порівнянні з іншими, на думку суб'єкта, більш небезпечними та безкарними;

- девальвація моральних і правоохоронюваних цінностей, тим самим-невизнання шкідливих наслідків чи суспільної небезпеки діяння;
- применшення і прикрашення своєї ролі, подання своєї поведінки як благородної допомоги іншим особам, що виправдовує власні проступки;
- подання себе як пасивного об'єкта зовнішніх впливів, у недоліках якого винні середовище, суспільство, ненормальні умови життя, через що девіантна поведінка стає неминучою;
- гіпертрофія цінності особистих якостей, ствердження своєї виключності, яка ставить суб'єкта в його власних очах поза нормативними рамками-своєрідна концепція надлюдини.

етапи психологічних механізмів самовиправдання і захисту:

1 етап - "доморальної свідомості": власні моральні позиції відсутні, соціальні норми дотримуються через страх покарання, а також для того, щоб одержати якусь користь. Позиція суб'єкта може бути оцінена як суто утилітарна й егоїстична. Порушення моральних і правових норм найчастіше виправдовується посиленням на зовнішні обставини ("це у мене в крові") та неправильною поведінкою інших (винні батьки, сім'я, вчителі, погана компанія);

2 етап - "формальне визнання норм", коли визнається необхідність дотримання соціальних норм, бо вони є обов'язковими для всіх. Ненормативна поведінка в цих випадках виправдовується незвичайністю і складністю ситуації ("був сильно п'яний", "ні на що було жити") або "благородними мотивами" ("попросили друзі", "не я один так вчинив би", "захищав справедливість");

3 етап - формування автономної системи моральних уявлень, заперечення усіх або більшості існуючих норм. Власні норми починають оцінюватися як найбільш значимі, отже, ненормативна поведінка не викликає більше докорів совісті.

із числа опитаних А.Ф. Зелінським та М.И. Коржанським засуджених, лише 16,1% визнали себе такими, що потребують виправлення, 11,7% - не змогли відповісти на це запитання, а 67,4% висловили впевненість, що вони виправлення не потребують.

як зазначає О.Р. Ратінов, визнання власної провини притаманне лише 1/4 убивць, злодіїв, розбійників, і ще рідше - хуліганам і розкрадачам.

Теми рефератів

1. Психологічна характеристика основних нормативних систем у сучасному суспільстві: право.
2. Психологічна характеристика основних нормативних систем у сучасному суспільстві: мораль, звичаї та традиції.
3. Психологічна характеристика правосвідомості.
4. Психологічна характеристика алкоголізації.
5. Психологічна характеристика наркотизму.
6. Психологічна характеристика суїцидальної поведінки.

Література

- Бочелюк В.Й. Юридична психологія: Навч. пос. / В. Й. Бочелюк. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 336 с. — С. 25-48.